

STURM LÁSZLÓ

Két Gyula

Illyés Gyula: Mi az, hogy idő?;

Kelecsényi László: Az utolsó kéz

Egy kritikába gyömöszölve Illyés kötetben eddig meg nem jelent rövid írásai és Kelecsényi László Krúdy-kérdéseket ízelgető „lakomája” (alcíme ugyanis: *Krúdy-lakoma*). Hogy kerül a kettő együvé? A kötetkiadások egyidejűsége, klasszikusok mai jelenléte, részben kortársak voltak – merülhetnek föl az érvek. De maradjunk Illyés megfontolásainál. Egy kötetbeli jegyzetében ír a vakok intézetében tett látogatásáról. Ő a verseit olvasta fel, előtte egy előadó róla és Juhász Gyuláról beszélt. Így kommentálja a költő a témaválasztást: „Sohasem ötlött eszembe, hogy Juhász Gyula megindító, bensőséges munkásságával az enyém valahol is érintkezik. Tán emiatt suhant át a fejemben az a megmosolyogtató gondolat: vajon nem annak köszönhetem-e a megtisztelő párba állítást, hogy engem is Gyulának hívnak? Aztán még badarabb ötlet; s ha Reviczky Gyulát, Vargha Gyulát, Krúdy Gyulát s általában az irodalom minden Gyuláját bevinnénk a kalap alá? S ha egyáltalában az írókat egyszer keresztnevük szerint osztályoznánk?” Én össze nem hasonlítom, csak egy kalap alá veszem őket.

És ha még azt is tudjuk, hogy Illyés kötete olyan sorozatba illeszkedik, amely eddig ismeretlen kéziratait jelenteti meg, köztük történelemfordító évek (1945, 1956–1957) naplójegyzeteit és egy regényt, akkor rá is vonatkozathatjuk Márai mondását, amit Kelecsényi idéz: „A halottak mostanában sokat és jól írnak.”

I.

Az Illyés-kötet első darabjai (egy novella és néhány tárcsa a húszas évek végéről, harmincas évek elejéről-közepéről) a szociális kérdést állítják a középpontba. A novella egy tipikus sorson át, a publicisztika egy helyszín vagy egy jelenség vagy egy esemény cseppjében igyekszik megragadni a problémák tengerét. Egy új bérház lakói, az otthon főzés helyett terjedő ételrendelés szokása, a szabolcsi parasztok Baranyába bolondulása az állítólagos pusztaságok miatt – a jelen folyamatainak tettenérésére kínál lehetőséget. Ha az író nem is vall szégyent velük, de nem tartoznak az életmű javához. Inkább az írástudói felelősség megnyilvánulásai. A legutóbbi (*Legenda a földről*) végén ír fogantatásuk indulatáról: „A tények miatt pirulok [...] a valóság kiált, és azt kiáltja, hogy a kérdés döntésre megérett és bűn nem foglalkozni vele.”

Egyértelműen szépirodalom, és annak is magaslata, amikor a tájokról ír Illyés. Ilyen a tágabb szülőföldről szóló *Dombóvár* és *Érzelmes hátrapillantás*, illetve a szerzett otthont bemutató *Tihany*. Személyes élmény és történelmi ismeret, hagyománytisztelő és jövőfülkészes harmóniája melegíti át a sorokat. A máig, mit máig, örökké tartó elevenség titkát már az 1934-es *Dombóvár* eleje felé kimondja a szerző: „Az én életemben Dombóvár volt az első város, csak vallomásokban tudok beszélni róla.” Az egész személyiség érintettsége és az ebből fakadó vallomásosság teszi többé ezeket az írásokat az egy-egy problémára összpontosító publicisztikánál (miközben természetesen a publicisztikának is megvan a maga tisztas helye a közéletben és az életműben). Az érett férfi távlat és a várossal először itt szembesülő gyerek közvetlensége együtt érvényesül, együttesük teszi vibrálóvá az emlékezést. Miközben egyre jobban kitárul az író előtt az évek során a város, végig megmarad az új életér meghódítására induló kisdíák alapérzése, aki a pályaudvaron „a boldog szükkölésnek izgalmát” élte át. A szociális szempont innen sem marad el, de a történelmi távlat és a kiűtkereső remény távlatában a helyzet biztatónak, alakíthatóknak mutatkozik.

Ahogy Tihanyban is (1960 körül, az írás keletkezése idején) fenntartható a táji hagyomány és életmód szerves egysége: „Amennyire a divatos fürdőhelyek fárasztanak, sőt csüggesztenek, annyira fölűdítenek engem a maguk eredendő tevékenységét folytató tájak.” Ezek kínálják az otthonlét érzését, ide lehet belegyökerezni. Az otthon, a haza mibenlétét ugyancsak a *Tihanyban* tapogatója körbe a szer-

zó: mentesítve érezzük magunkat a dolgok aggályos felmérésétől, hiszen az egész meghittsége amúgy is kezeskedik a részletekért. Nem kipálandó látnivalók köteleznek, hanem az érzelmek rejtélyes alkímiája párolja ki a környezet esszenciáját: „No de én Ozora valamennyi utcáját sem jártam be, s itt is azt érzem, ráérek. Ha én nem, hát az unokáink. A hazámban vagyok. Abban pedig – mint a jó öltönyét a férfi – elsősorban nem azért élünk, hogy díszelve mutogassuk, hanem hogy jól mozogjunk, jól dolgozzunk, vagyis emberien jól érezzük magunkat benne. Tihany látnivalói minden útikönyvben benne vannak [...] A látnivalók helyett a tihanyi éreznivalókra terelném a szót.”

A negyvenes éveket az említett *Vakok közt* mellett két írás képviseli. Az egyik a kisgyerekről szól, nyelvi leleményeiről. A másik a háború pusztításáról. A három együtt akár jelképesen föl is vázolja Illyés – korabeli – világát: családi örömök, közös borzalom, mégis megmaradó művészet. 1960 körüliek a következő darabok, köztük a három említett tájleírás közül kettő. A sajátos téeszkrónika (*Gyapottermesztés Vilma-majorban*) – aligha véletlenül – csak több mint fél évszázaddal keletkezése után jelent meg folyóiratban. Az utolsó írások többnyire már a hetvenes években keletkeztek. Bennük az öregedéssel, az idővel, önmaga pályájával vet számot az öregedő költő.

A java írásokban teljességében, a többiben helyenként élvezhető, ami Illyés egyik nagy vonzereje: a stílusa. Vagyis hát a bölcsessége, mert ez nyilvánul meg leginkább ebben a stílusban: a pontos számbavétel és a körültekintő mérlegelés. (Nemrég némi örömteli meglepetéssel olvastam, hogy Orbán Ottó is Illyésben találta meg egyik nyelvi példaképét.) Magáról is írhatta volna Illyés, amivel a mindenek ellenére sikeres téeszelnököt jellemezte: „Szűkszavúsága, egyszerűsége [...] egykettőre megértést teremtett. [...] Különös ösztöne volt, hogy a lényegtelen az utolsó csöppig lerázza magáról, de olyan természetesen, akár a vízből kilépő kutya.”

Egyszerűség és megfontoltság számos jól idézhető bölcsességet forog ki magából lépten-nyomon. Jelzik ezek, hogy a látszólag véletlenszerű meglátásoknak is érett meggondolás ágyaz meg. Például: „az igazi átalakulások, melyeket a visszacsinálás veszélye nem fenyeget, láрма nélkül szoktak megadni”; „A magyar városok története első pusztulásukkal kezdődik”; „tűnődtem, azzal a lebegő emelkedettséggel, amibe ilyen mély próbák után kerül az ember”; „A hallgatag emberek nyelvét leginkább még a veszekvés oldja meg”. De elámul a mai olvasó egy-egy találó, megkopott nyelvrékünkét üdítően megcsúfoló kifejezésén is. Érdekes, itt is a „vall” ige az egyik ilyen meglepetés: „Ágai recsegése, törése, széttörése vallja meg a fát”; „mi más vizsga számít, ha nem az, amelyben a baj vallat?” Vagy két fordulat arra, hogy *beszélgetni kezd*: „hogyan kezdünk-e vele”; „Nem vagyok jó szóindító ember”.

A külvilágra irányuló figyelem állandóan önmagát is vizsgáztatja, saját magát pásztázza. A kettő együttes megjelenítése az olvasót társul fogadja. A vakok kapcsán írja, de megint nem csak rájuk áll: „eltökéltem, vendéglátóimat azzal becsülöm meg, hogy egy gondolatomat sem rejtem el előttük”.

Egy megjegyzése – az úgyszólván kipusztuló gyapotra kapott állami támogatásból megélt téeszről szóló darabban – a stílus újabb forrásvidékére vezet. „Az olvasó nyilván megérzi, amit én is megéreztem, az óriási vígjátéki szerkezetet ezekben a helyzetekben s általuk mintegy a tájban” – írja. Igen, talán ez a titka Illyésnek (az örökölt nyelvi gazdagság, ép mondatszerkezetek mellett), hogy meglátja a helyzetek műfaji szerkezetét! Így rögtön adódik számára az értékrendek, arányrendek választéka. És miközben a jelenségek determináltsága válik egyrészt nyilvánvalóvá (a műfaji határok), másrészt a határon belüli alakíthatóság teret ad, szabadságot tágít a keresésnek, a cselekvésnek.

A szabadság kikapintása a meghatározó kényszerek között – ez adatott többnyire Illyés Gyulának a 20. századi magyar történelem nagy részében. Történelemlátására is ez a „menteni, ami menthető” felfogás a jellemző. A veszteségben való helytállás a fő mérce. Mint már más összefüggésben idéztem: „mi más vizsga számít, ha nem az, amelyben a baj vallat?” Félig tréfásan még azt is fölveti, hogy a csapások nagysága és a helytállás módja szerint népjellemfeltárást lehetne végezni: „Ahogy a dialektusokról, a népjellemről is lehetne különböző árnyalatú térképet rajzolni. Átmeneti érvénnyel, azt is tudom.”

Felértékelődnek a részsikerek. Bár a szabadságharc elveszett, Béni Balogh Ádám egyik hadjárata kisöpörte Tolna megyéből a rác rablóbandákat, és megteremtette a vidék későbbi békés fejlődésének alapját (*Érzelmes hátrapillantás*). Az értelmetlen gyapottermesztésre kapott támogatás módot ad az eldugott helyen lévő téesznek a viszonylagos fejlődésre (*Gyapottermesztés Vilma-majorban*). Az állandó mulásban váratlanul megragad egy-egy semmiségnek tűnő virtus. Például két évszázad múlva is eleven egy hajdani különös disznóvágás emléke (*Mi az, hogy idő?*).

Ennek jegyében értékelődik föl az újra-újrakezdő és megtartó nőiség. Költészetében a *Ditirambus a nőkhöz* dicséri föl leginkább a létezés női elvét. Itt – az *Igazolványok* című alkalmi tárcában – így ír: „nők ojtották belém s tartották meg bennem a hitet, hogy mégiscsak lehet bízni az emberiségben, az emberi elme rendteremtő – romeltakarító és életet szervező – erejében.”

A gályarab éneke így összegzi a költő időskori bölcsességét: „Bizony, az élet is visz és hoz. Morzsolja le, ragadja magával, dobja ki – valami túlsó partra – a perceinket; végzi a maga elemével, amit a balatoni nyelv *hablás*nak mond. Amit ennek ellenében – *turzásként* – hoz, arra véleményem szerint nem fordítunk elég figyelmet. Nem, még a kézzelfoghatókra sem. Prehisztórikus viszonyt tépünk szét ezzel. Civilizációnk gyökérhálózatát sorvasztjuk.”

A kötetzáró *Az öregedés hasznáról* az önmegismerésben érvényesíti a fenti tudást, higgadtan néz szembe az egész életében – és tegyük hozzá: utókorában – rászórt vádakkal.

II.

Kelecsényi László több mint két tucat kötetbeli Krúdy-esszéje értékes adalékokat nyújt a Krúdy-kutatóknak és -kedvelőknek. Ugyanakkor kirajzolódik a könyvből egy rajongás története is. A rajongóra vall, ahogy a legkisebb adatoknak is utána megy, ahogy minden érdeklő rajongása tárgyáról. Nyelvre sem az irodalomtörténeti szakmát újabban gyakran kísértő bikkfanyelv, hanem a személyes élmény és a szakmai magabiztosság örömteli, könnyed és világos nyelve.

Persze ennek szintén megvannak a veszélyei, de a könnyedséggel járó összegző szemlélet, odavetett meglátás a szerzőnél alig két-három alkalommal tűnik sablonosnak, leegyszerűsítőnek. Talán az összes kételyem összefoglalható pár sorban: régi, de vitatható szemléletet vesz át, amikor arról ír, hogy Krúdy messzire került a könyvtárakat, és csak az élet tanította; ugyancsak egyoldalú, amikor a 104. oldalon az egész magyar 19. századot mint bukások és kudarcok sorozatát látatja; néha tudománytalannak számító kérdésekben – Hamvas géniuszelmélete, csillagjósolás – mentegetőzve jegyzi meg: „Persze fenntartásokkal lehet csak fogadni ezt is”, de aztán, szerencsére, nem engedi magát a fenntartások által túlságosan eltéríteni – de akkor minek a fölösleges mentegetőzés?

A kötet címe (benne a szó: „utolsó”) és záró írása (*A szerkesztő búcsúja*) talán rejtve arra utal, hogy a szerző ezzel a kötetrel kívánja zárni szeretett írójáról szóló műveit, szöveggondozásait. (Rejtve, mert az említett írás csupán a legújabb Krúdy-kiadásban való részvételével vet számot. Igaz, az író iránti szeretetének egész ívét megrajzolja, annak kezdeteiig viszi vissza a történetet.)

Vége lenne a rajongásnak? Semmiképp. Legalábbis nem úgy, ahogy szokás: csalódással. Inkább a józan, árnyalt értékelés váltotta föl a kritikátlanabb ifjúkori kezdeteket. Persze, Krúdyban még kritikusan szemlélve is beláthatatlan alkalmat lelünk a legnagyobb és a legkülönösebbel való találkozásra. Mindenesetre feltűnőnek Kelecsényi kiérlelt ízlésre valló, bár csak mellékesen elhullajtott ítéletei. Az *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* és párnovellája kapcsán így értékel például: „Mindenesetre a novellák egyike sem sietősen papírra vetett írás, semmi sincs bennük az írójukat ekkortájt már sajnálatosan jellemző elnagyoltságból.” Vagy az *Asszonyosságok díjáról*: „Talán éppen attól olyan összefogottan egységes ez a műve, hogy nem a napi folytatás robotjában készült (miképpen későbbi, úgynevezett bécsi regényei [...]) is efféle, nyugodtabb munkakörülményeknek köszönhetik magasabb irodalmi ázsiójukat.”

Krúdy örök, de az örök felfedezésének is megvan a személyes története. A Krúdyhoz való viszony tudatosítása az önmegismerés útja Kelecsényi számára (és a vele egy úton járóknak). „Bizonyos életkor elérése vagy élettapasztalat megszerzése után rá kell döbbenjünk, hogy sorsunkat nem magunk irányítjuk, s nem hogy a világot nem tudjuk megváltoztatni, de még önmagunkkal sem igen vagyunk tisztában. Akkor rádöbbenünk, hogy a múlt felejtésre ítélt eseményei mennyire fontosak, hogy újbóli megélésük nem passzivitás, nem menekülés a valóság elől, hanem a megismerésnek és az igazságnak egy mélyebb, rejtettebb módja. S ekkor jön el Krúdy és a hozzá hasonló szemléletű művek és művészek ideje. Huszárik is ezt érezte meg benne, s ezt tárta föl a mozgókép esz-közeivel” – ismer rá Huszárik témaválasztásában saját tapasztalatára.

Kelecsényi a „múlt felejtésre ítélt” mozzanatait bányássza elő esszéiben, és kelti életre, mutatja meg általuk új oldaláról az életmű lényegét, illetve teszi érzékletessé azt az idővel egyre elmosó-

dottabb közeget, amely a remekművek megszületéséhez hozzájárult, illetve a változó (utó)korokat, amelyek különbözőképp fogadták ezeket a műveket. A legtöbb írás a „sokak számára apróságnak tetsző, ám mégis fontos részletkérdéseknek” (*Az utolsó kéz*) jár utána. A játékosnak tűnő ötletek, eddig figyelemre nem méltatott apróságot iránti figyelem akár új belátásokat ígérhet: „Összevetve együttes tanulságaikat, talán kiderül valami, amit sem a taxatív nyelvészet, sem a szövegelvű tudományoskodás, sem az anekdotázó kultuszképzés nem tud megragadni” (*Honnét jön az író?*). A *Krúdy Gyula hölgyei* is programszerűen fogalmaz: „Megszoktuk, hogy íróinknak, költőinknek szobra áll a köztereken, vagy érettségi tétel válik belőlük, ám a magánéletükről kevés információval rendelkezünk. Pedig gazdagabb ismereteket szerezhethünk egy-egy életműről, ha tudjuk, hogy a szerelmes verssoroknak, a nagy érzelmekről szóló prózarészeknek ki volt az ihletője.”

Milyen lényeges lényegtelenégekről ír Kelecsényi? Szól az ősök sokféleségéről („A főrend kivételével Magyarország minden társadalmi rétege képviselteti magát a felmenők sorában”), az ifjúkori utazásokról (amelyek lehet, hogy jelentékenyen módosítják az író külföldismeretéről kialakult tudásunkat, mely szerint Krúdy sosem járt a Monarchián kívül – de csak lehet, mert a tanúságok elmentmondásosak és bizonytalanok). Ír Krúdy lakásairól, ezzel adalékot nyújtva a művekben megnyilvánuló helyismeretről. (Általában jellemző Kelecsényire, hogy a kiinduló apróságotól eljut a műveig, a világszemléletig. A tényeket pedig rendkívüli precizitással tisztázza.) Ír az egyes művek kiadástörténetéről. Krúdynál szinte lehetetlen rendet tenni ezen a téren, mert megélhetési okból általában több helyen is megjelentette írásait kis változtatásokkal. Ebből ered a zavar: melyik egy-egy művének hiteles szövege? Az „utolsó kéz” filológiai elve itt gyakran tétűra visz, hiszen az író életében készült utolsó változat Krúdynál nem mindig a leghitelesebb szöveg. Rendet vág az irodalmár a pályakezdetés legendákkal és adathiánnyal benőtt életrajzi és irodalmi ösvényein. Felhívja a figyelmet számos regényalak modelljére. Néhány szerelmet is nyomon követhetünk (az első szerelmem, a podolini Wittkó Irma még 87 éves korában interjúban emlékezett kiskamasz udvarlójáról). Külön esszé foglalkozik Krúdynak a világháborúhoz és a forradalmakhoz való viszonyával, ami enélkül elég zavaros az átlagolvasó, de akár az átlag Krúdy-kutató előtt is. Elgondolkodhatunk, mi izgatta annyira az író Petőfi Zoltán alakjában, hogy az 1910-es évek elején több művében visszatért hozzá. Az egyik írás számba veszi az ismert dedikációkat. Egy másik tisztázza néhány Krúdy kapcsán emlegetett műről, hogy az valójában nem létezik: az újság meghirdette a megjelenését, néhány bibliográfia feltüntette, de valójában nem készült el, csak terv maradt. Bebizonyítja, hogy az „Alföldi Remete” aligha lehetett Krúdy álneve, így az általa írt hírlapi cikkeket tévesen sorolták be az író munkái közé. Tülnézve az irodalmon több írás foglalkozik Krúdy és a film kapcsolatával. Szó van forgatókönyvtervekről, amerikai meghívásról és Krúdy műveiből készült filmekről. Kiemelt helyet kap természetesen Huszárik. A *Szindbád* film keletkezése is több kérdést vet föl, közülük amit lehet, tisztáz a szerző. Amit nem, azt meghagyja kérdésnek: mért nem korábban bevált operatőrét alkalmazta Huszárik? Mért nincs feltüntetve Tornai József neve a stáblistán? (Abban a sejtésben is megerősít Kelecsényi, hogy Huszáriké mellett Horváth Z. Gergely Krúdy-rendezései a legjobbak.) Kelecsényi utánajár, kik szerepeltetik Krúdyt mint regényalakot. Máiról szinte mindenki tud, de kiderül: Szabó Dezsőtől többek között Farkas Imrén át Bólya Péterig meglepő a névsor. A család író tagjait is felderíti a szerző. Kiderül, Krúdy apja is jelentetett meg ifjúkorában verseket, fia is írt kötetnyit, lányai és egyik öccse főleg emlékeztetéseket készítettek. Krúdy hívei tudják, hogy első felesége író volt (aztán Krúdy maga tiltotta el az írástól). Azt én viszont nem tudtam, hogy második felesége is írt néhány ifjúsági regényt. A cenzúra csonkításai és a művek kiadásának ár-apály mozgásai pedig inkább az adott korról árulnak el sokat, kevésbé az íróról.

A rövid étlapból is látszik: Kelecsényi könyve teljesíti a klasszikus kívánalmat, izletes és tápláló, vagyis szórakoztató és tanulságos. (*Nap; Fekete Sas, 2020*)